

Pelle János

Antiszemitizmus és tudatalatti

*„Nézzetek rám: Théba népe, itt a híres Ödipusz,
ki a Nagy Talányt megoldta, leghatalmasabb király,
minden polgár irigy szemmel leste boldogságomat:
s nézzétek, mily rettentő sors hullámába hulltam én!”*

(Szophoklész: Ödipusz király)

A holocaust történeti irodalma a XX. század folyamán áttekinthetetlen rengetegé nőtt. Több mint fél évszázaddal az események után már tudjuk, mi történt az európai zsidósággal, s többékevésbé azt is, hogyan, vagyis a népirtás mechanizmusa ismert a szakemberek számára. De eltérnek a vélemények arról, miért, milyen okból vállalkozott a náci Németország vezetése

az Endlösungra, a „végső megoldásra”, s miképp nyerte meg ilyen könnyen a keresztény népek, elsősorban a kelet-európaiak közreműködését. Különböző megközelítések léteznek, melyek azonban képtelenek összeegyeztetni az antijudaizmus közel két évezredes történetét a korabeli csúcstechnológiát képviselő halálgyárak működésével, s nem világos, pontosan milyen szerepet játszottak az egyes országokban a nemzeti hagyományok, a második világháború által felszabadított brutalitás és az egyes elitekre gyakorolt politikai nyomás. Nem kétséges ugyanakkor, hogy a népirtás okainak felderítéséhez számos társadalomtudományt együt-

tesen kell alkalmazni, így a teológiát, a történettudomány különböző ágait, főként a vallás-, a gazdaság- és a politikatörténetet, a demográfiát, a szociológiát, a néprajzot és különösen a tömegpszichológiát. Tekintettel a tárgynak a nemzeti kereteket betöltő és azokon túlnyúló, bonyolult komplexitására, nem meglepő, hogy a „Holocaust-stu-

dies” élesen elkülönül a humán diszciplínáktól. A jövő feladata, hogy az 1939 és 1945 közötti évek kollektív tragédiáját beillesztjük a történelem folyamatába, megtaláljuk kapcsolódási pontjait a közelebbi és a távolabbi múlttal, illetve felkutassuk a népirtást ideológiailag megalapozó antiszemitizmus továbbélésének és transzformálódásának nyomait, különös tekintettel Kelet-Európára az ún. posztholocaust periódusban (kb. 1960-ig).

Ha igaz, hogy a holocaust áttekinthetetlen rengeteg, az sem vitatható, hogy „a fától nem látni az erdőt”. Hiányzik a szintetizáló elméleti keret, melyben értelmet nyernének a tragédia mozaikdarabkái,

s valamiképp meg lehetne érteni a népirtás katonai és gazdasági logikát egyaránt megcáfoló, mélyseges irracionálisát. E tekintetben különösen nagy a jelentősége a pszichológiának, elsősorban a freudi analízis fogalmi rendszerét felhasználó tömeglélektani megközelítésnek. A holocaust okainak elemzésekor indokoltnak tűnik egy új, szintetizáló tudományág, a pszichohistória módszereinek alkalmazása, melyre a magyar származású Bela Grünberger és Pierre Dessuant tett a közelmúltban nagyszabású kísérletet Párizsban megjelent munkájában.¹

Grünberger Béla, a Nagyváradon 1903-ban született, Franciaországban 1939-ben letelepedett, nagy tekintélyű analitikus Sigmund Freud magyarországi tanítványi köréhez tartozott.²

Ismeretes, hogy Freud hazai követőinek első és második nemzedékéhez olyan nagy hatású analitikusok tartoztak, mint Ferenczi Sándor, Bálint Mihály vagy Hermann Imre – jellemző, hogy ez utóbbi szerzőnek *Az antiszemitizmus lélektana* című, 1945-ben megjelent munkája a témával foglalkozó szakirodalom máig megkerülhetetlen alpműve.

Mielőtt azonban részletesen ismertetnénk Bela Grünberger és Pierre Dessuant széles körű és naprakész történelmi forrásokra, valamint szinte a teljes analitikus irodalomra támaszkodó „pszichohistorikus” munkáját, mindenekelőtt azt a kérdést kell feltennünk: elemezhető-e csoportok, rétegek vagy egy egész nemzet, illetve egy még nagyobb közösség tudata, ugyanúgy, mint az egyéné?

Sigmund Freud nyíltan nem foglalt állást erről, de a gyakorlatban számos esetben vállalkozott arra, hogy egy-egy, a forrásokból kielégítően rekonstruálható személyiség, például Mózes vagy Michelangelo pszichikumából következtetéseket vonjon le kortársaik mentalitásáról is. A pszichoanalízis nem egzakt tudomány, s még a huzamosabb ideig, behatóan vizsgált egyének esetében sem árt az óvatosság. Tömegeket pedig nem lehet díványra fektetni. A „pszichohistorikus” nem tehet mást, mint hogy kiemelt figyelmet fordít a spontán, kontrollálatlan kollektív megnyilvánulásokra, a vallási kultuszokra, a politikai mítoszokra, s igyekszik a mélyükre hatolni. Ha igaz, hogy a pszichoanalízis racionális módszer, mellyel föl lehet tárni az irracionális, az emberi lélek tudatalatti szorongásait, az egész ösztönvilágot, miért ne vezetne eredményre az első pillantásra irracionális történelmi jelenségek és folyamatok vizsgálatakor, melyeknek Marx sze-

Béla Grünberger et Pierre Dessuant

NARCISSISME CHRISTIANISME ANTISÉMITISME

HÉBRAÏCA
VILÁG

rint is egyik legfontosabb jellemzőjük, hogy a bennük résztvevők „nem tudják, de teszik”?

Bela Grünberger és Pierre Dessuant közel ötszáz oldalas *Nárcizmus, kereszténység, antiszemitizmus* című kötete hat részre tagolódik. Az első rész a nárcizmusról szól, különös tekintettel a nárcizmus és az ödipális fejlődési folyamat viszonyára, mely a gyermeki illúziókhöz fűződő heves érzelmek és a valóság irracionális feszültségeket gerjesztő viszonyaként fogható fel. A második rész középpontjában Krisztus áll: itt a szerzők Jézus személyiségét, belső konfliktusait igyekeznek analizálni. A harmadik rész a kereszténységről mint a tudatalatti szféráiban gyökerező, annak ellentmondásait hordozó vallásról szól, különös tekintettel a tisztaság, a szüzesség és a becsület értelmezésére, illetve a belső lelki hasadásokra és a kivetített bűntudatra. A negyedik rész, mely az antijudaizmus és az antiszemitizmus kapcsolatát tárgyalja, foglalkozik a

körülmetéléssel és a kasztrációval és az utóbbihoz fűződő komplexussal. Az ötödik részt a szerzők az antiszemitizmusnak szentelték, melyet a nárcizmus és az ödipális folyamat konfliktusából vezetnek le, analízisük központjába az antiszemiták integrálatlan belső feszültségeit helyezve. Végül a hatodik részben a speciális hitleri antiszemitizmusról esik szó, s a két francia pszichiáter a rendelkezésre álló források alapján rekonstruálja Adolf Hitler kóros személyiségét, szexuális elfojtásaival, nárcizmusában gyökerező fanatizmusával együtt.

Keresztény Narcisszus, zsidó Ödipusz?

Nyilvánvaló, hogy a két francia analitikus rendkívül kényes témához nyúlt: ez tükröződik az ellentmondásos franciaországi sajtóvisszhangban is. Az antiszemitizmus analitikus megközelítése, bármennyire „húsba vágó” téma is, mégiscsak megkerülhetetlen. A hagyományos totalitarizmus-értelmezés, Hannah Arendt koncepciója fölött eljárt az idő,³ új, átfogó elmélet pedig azóta sem született. A holocaust lefolyásáról a legutóbbi időkben feltárt autentikus források egyrészt, a náciizmus 1930-as, 1940-es években elkezdett, de folytatás nélkül maradt pszichológiai értelmezései másrészt nyilvánvalóvá teszik, hogy Hitler rendszere, egész propagandája addig példa nélkül állt, s mélylélektani gyökerekből táplálkozott. „Megérintette” nemcsak a német tömegek, de a korabeli Európa, sőt bizonyos mértékig a világ lelkeit, felszínre hozta az elfojtott szorongásokat, s a feltörő agressziót a zsidók minden racionális indokot nélkülöző elpusztítására koncentráta. A náciizmus pszichológiájának középpontjában álló kognitív totalitarizmus a tudat mélyrétegeivel tartott kapcsolatot, s a beindított érzelmi-gondolati folyamatok ösztönzéséhez már nem volt szükség nagyszabású kampányokra, sőt nyílt, a felelősséget vállaló parancsokra sem. A zsidók elpusztításának mechanizmusa részben spontán módon szerveződött, a hagyományok és a vallási tanítás által kitaposott úton járt, amit a fajüldöző politika hihetetlen hatékonysággal koordinált. A népi-irtás indítékait a kiszolgáltatott áldozatok eleve nem láthatták át, ez a magyarázata „önkéntes” közreműködésüknek. A racionális szemléletű, minden szempontból hátrányos helyzetű zsidó Ödipuszt elpusztította a saját démonaitól űzött óriás keresztény Narcisszus. Felfogásom szerint ez az interpre-

táció hiteles, egyedül ad magyarázatot arra az érthetetlennek tűnő belenyugvásra, mellyel a keresztény egyházak – néhány olyan, végtelenül tiszteletre méltó képviselőjüktől eltekintve, mint Lichtenberg nagyprépost, aki 1941 novemberében nyilvánosan imádkozott a zsidókért, s akit ezért Dachauba deportáltak⁴ – a zsidók elpusztítását fogadták.

Ugyanez a hagyományok által szentesített, tudatalatti gátlásokkal összefüggésben álló bénultság érződött a magyar közvéleményben a zsidótörvények bevezetésekor, s töltötte el – néhány olyan, páratlanul emelkedett erkölcsiségű egyházi személytől eltekintve, mint Márton Áron, Slachta Margit és Apor Vilmos – a hazai keresztény egyházakat 1944 tavaszán és nyarán, a deportálások idején. Elsősorban mélylélektani okok magyarázzák az 1946-os kelet-európai pogromokat és az egész tébolyult vérvádhullámot, mely a holocaustot túlélő zsidók ellen irányult, akiket immár a kommunizmusért és a szovjet hadsereg garázdálkodásáért is felelőssé tettek.⁵

Mint az eddigiekből is kitűnik, Bela Grünberger és Pierre Dessuant nagyívű gondolatmenetét a nárcizmus pszichoanalitikus értelmezésére alapozza. Ezt az előzőleg Sigmund Freud, Ferenczi Sándor, Karl Abraham és mások által is elemzett jelenséget a lehető legalaposabban ismerik, jelentős monográfiákat jelentettek meg róla.⁶

Leírásuk szerint a csecsemő abszolút és feltétel nélküli kötődése az anyához mintegy a magzati állapot „pszichikai meghosszabbítása”. Freud a nárcizmust mint a személyiség fejlődésének „pregenitális fázisát” elemzi. Megkülönböztet nárcisztikus libidót, mely a saját testre irányul és ebből merít, s szembeállítja az objektívált libidóval, melynek tárgya a külvilágban van. „A vágyak spontán módon eléggülnek ki a magzati korban (az aranykorban), s ennek emléke nyomokban megmarad. Ehhez járul még az ennek az a rugalmas boldogság-érzése, mely mindennemű konfliktus és érzelmi lüktetés hiányából fakad. Az egyén élvezheti az abszolút tisztaság állapotát, s ez teljesen összekeveredik benne saját, ideálisnak tekintett testi működésével, melyet mások számára is »modellként« kínál (Isten gyermeke).”⁷

A szerzők megkülönböztetik a primitív nárcizmust vagy paleonárcizmust és az integrált, énné vált, egyszersmind az ént mint tárgyat integráló nárcizmust, mely lehetővé teszi a személyiség strukturálódását. Ismeretes még a primitív vagy archai-

kus nárcizmus is, mely szintén a személyiség struktúrájának tényezője.

De minden esetben csak két személy vesz részt a nárcisztikus viszonyban, melyben hihetetlenül dinamikus energiák halmazódnak fel, s az itt keletkező feszültség nem hasonlítható az ödipális szint „felnőtt nyelven”, azaz racionálisan leírható konfliktusaihoz. A nárcizmus és a primitív agresszivitás lényegileg kettős természetű: bár mindkettő mély, antagonisztikus érzés, nem irányul külső, konkrét tárgyra. Az anya és a csecsemő kétpólusú egységet, valóságos monádot alkot, melynek keretében az újszülött elmerül a nárcizmusban, s spontánul kötődik anyja tekintetéhez, melyben visszatükröződik. A csecsemő, majd a kisgyerekek számára az anya a nárcizmus világát jeleníti meg, mely spontán módon szemben áll az őket körülvevő apai, tehát a valóságos világgal. Ez már nem a nárcisztikus, hanem az ödipális logika szerint működik, s ennek a kiábrándító igazságnak a felismerése például a marginalizálódásra hajlamos serdülőknél rideg, az árnyalatokat nélkülöző, radikális lázadáshoz vezet. A Freud által ödipálisnak nevezett, a valósággal való állandó konfrontáció nyomán kialakuló szemlélet előbb-utóbb felbomlasztja a gyermeki, nárcisztikus világképet: így válunk felnőtté. Az Ödipusz-konfliktust „nagyon helyesen nevezik alapvető konfliktusnak, hiszen az emberi fejlődés során – akár egyéni az, akár kollektív – mindenkinek át kell esnie rajta, s bárhogyon oldja is meg a szóban forgó egyén vagy csoport az itt keletkező konfliktusokat, következményeit örökre viselni fogja. Az egész területre az a legjellemzőbb, hogy ami itt történik, az az egyénen kívül még legalább két egyenrangú tárgyat érint. A szinten ható erő a konfliktuskeletkezés, amely törvényszerűen az egyén és a két egyenrangú tárgy szövevényes kapcsolatából adódó ambivalenciából fakad” – írja Bálint Mihály,⁸ aki nemcsak az egyének, de a csoportok fejlődésében is alapvető jelentőséget tulajdonít a „felnőtt nyelven”, azaz racionálisan megfogalmazható s ezen a szinten többé-kevésbé meg is oldható konfliktusoknak. Az ödipális folyamatnak szoros köze van a szexualitáshoz (konkrétan az anális szexualitáshoz, mely legfontosabb lelki energiaforrása), a lényege azonban a valósághoz való alkalmazkodás keservesen nehéz, megpróbáltatásokkal és traumákkal teli munkája. (Ennek során kell már a kezdet kezdetén elfogadni az olyan szexuális tabukat, mint a vérfertőzés tilalma.) Gyakran előfordul azon-

ban, hogy emberek, társadalmi csoportok vagy kulturális-szellemi közösségek megrekednek a gyermeki nárcizmusnál, a mindenható képzelet világában, s lelki energiáikat az ödipális konfliktusok mindenáron való elkerülésére, a „zavaró valóság” kiűzésére fordítják.

A két francia analitikus Jézus Krisztust mint a judaizmussal szemben fellépő megváltót a tiszta nárcizmus megtestesülésének tartja. Ilyen értelemben az evangéliumok egy hihetetlen erejű pszichodramát jelenítenek meg, melynek abszolút hőse, Jézus tényleges apa nélkül nő fel egy teljesen patriarkális és hagyományörző zsidó társadalomban. Jézus, a foglalkozás és állandó lakóhely nélküli vándorprédikátor megváltóként lép fel, magához akarja ölelni, üdvözíteni akarja a korabeli Palesztina zsidóságát, mely megbocsáthatatlan módon elzárkózik előle. Ez a nárcizmusán esett sérelem soha nem heged be, s megmagyarázza, miért támadja és bírálja folyamatosan a zsidókat, akik a Törvény és az apai elv megtestesítői. Jézus, aki saját tanítása szerint szűz anyától született Isten fiaként, olyan gyermek, aki valójában a saját maga teremtménye, így két értelemben is nárcisztikus. Hitvallásának lényegéhez tartozik a testiség, valamint az anyagi javak tagadása, és az alantasnak tekintett ösztönvilág felszámolása. Elfajzottai azonban, annak ellenére, hogy üzenetei a szeretetről és a békéről szólnak, felszínre törnek, s ez az eltelt közel két évszázad alatt szándéka ellenére agresszivitást és erőszakot gerjesztett híveiben. A kereszténység mindenekelőtt a Jézus istenvoltába vetett hit. Azt, hogy a názáretinek mennyi köze volt a gyermeki ártatlansághoz és a benne gyökerező nárcizmushoz, ikonográfiáján túl az is jelzi, hogy szívesen mutatkozott kisgyermek társaságában, kiknek tudását és bölcsességét hangsúlyozottan többre tartotta a felnőttekénél. A francia pszichoanalitikusok felfogása szerint az emberi személyiségben meg kell különböztetni az ideális ént, mely a nárcizmus örököse, és a felettes ént, mely az ödipális folyamat során alakul ki. Krisztus tanítása szemben áll az ödipális felfogással, hiszen a lelki javakat, a feltétel nélküli, tehát nárcisztikus szeretetet és türelmet hirdeti, olyan érzéseket, melyeknek szépsége és vonzereje az anya-gyermek viszonyhoz kötődik. Csakhogy a felettes én hiányában vagy azzal szemben elég problematikus erkölcsről beszélni. „Mindazonáltal mégiscsak létezik »keresztény erkölcs«, és az evangéliumok erkölcsi tanítását ma-

gasabbra lehet értékelni a szigorúan vett ödipális erkölcsnél: annál könyörületesebb, nagyvonalúbb, adakozóbb, felsőbbrendű. Bizonyos értelemben fényűző erkölcsről van szó, mert igaz ugyan, hogy az evangéliumi morál esztétikailag gyönyörű konstrukció, de hibája, hogy nehezen alkalmazható, mert kevésbé hasznos. Alkalmazása, mely ugyanolyan hősies, mint amennyire festői, csak alkalmi lehet, kivételes lények képesek csak gyakorolni, mert csak a nárcisztikus követelményeknek s azok közül is csak bizonyosoknak felel meg. II. János Pál szép gesztusát, mellyel megölelte az életére törő merénylőt, a média széles körben ismertté tette. De szolgálhat-e ez a gesztus egy olyan erkölcsi rend alapjául, melyben egy apának ügyelnie kell hozzátartozói biztonságára? Ugyanez az apa nem nyugtalankodna-e, ha megtudná, hogy a fia, akit már egyszer megtámadtak, újra kész fogadni a csapásokat? Közbe lehet vetni, hogy a bal orca és a jobb orca története lényegében irodalmi kép, stílusfordulat. Ha azonban ez igaz, irodalomról van szó, s Hamlet szavaival mondhatjuk: »Words, words, words« (Szó, szó, szó).⁹

A nárcizmus bipolaritása, a szeretet és a gyűlölet kettőssége a két francia analitikus szerint Jézus példabeszédeiben is tükröződik: amikor a gyermekek iránti szeretetről beszél, ezt szembeállítja a felnőttek gyűlöletével, a gazdagokat megvetve védi a szegényeket, a férfiakat elutasítva védi a nőket. Szavaiban tetten érhető az átmenet a pozitív, boldogító nárcizmusból a romboló indulatú, negatív nárcizmusba. Ez utóbbit talán a legszemléletesebben a fügefá megátkozásának története illusztrálja. Jézus „meglátá messziről egy fügefát, a mely leveles vala, odaména, ha talál valamit rajta: de odaérvén ahhoz, levélnél egyebet semmit sem találá: mert nem vala fügeérésnek ideje. Akkor felelvén Jézus monda a fügefának: soha örökké ne egyék róla gyümölcsöt senki. És hallák az ő tanítványai.” „Reggel pedig, amikor mellette menének el, látják vala, hogy a fügefá gyökerestől kiszáradott.” (Márk, 11, 13 és 20). Megjegyzendő, hogy keresztény teológusok többször is hangsúlyozták: a fügefá Izraelt jelképezi.

A kereszténység mint vallás analitikus elemzése során a szerzők mindenekelőtt arra hívják fel a figyelmet, hogy bár a katolikus egyház vezetői az utóbbi évtizedekben következetesen visszautasították, hogy Krisztus hitének bármi köze volna az antiszemitizmushoz, az összefüggés mégsem tagad-

ható. A Vatikán 1998 tavaszán közzétett, e tárgyban született dokumentuma is hivatkozik arra, hogy a zsidók kiirtásának szervezői és végrehajtói, bár formálisan megkeresztelték őket, valójában isten-tagadók voltak, és az Antikrisztus szellemében cselekedtek. Mindazonáltal nehezen képzelhető el, hogy a keresztény egyházak közel két évezredes antijudaista propagandája nélkül kialakulhatott volna a hitleri antiszemitizmus végzetes örvénye. A folyamatosság nem a felszínen, hanem a mélyben, a keresztény népek tudatalattijában, egész erkölcsi világméretben érhető tetten. Ez nem az „örök antiszemitizmus”, „a nagy történet” Hannah Arendt által részben elutasított, részben megjelentett teóriája, hanem annak felismerése, hogy a vallások és a bennük gyökerező kultúrák alapvetően meghatározzák a szellemükben öntudatra ébredt és szocializálódott népek és nemzetek mentalitását. Ennek a mentalitásnak és ennek a kultúrának volt a része a nárcisztikus projekció, mely a zsidóban mitikussá növesztett gonoszt látott. Jellemző, hogy az apostolok közül egyedül zsidónak minősülő Júdást a húsvéti misztériumjátékokban évszázadokon át szimbolikusan megkínózták, mintegy megismételték vele azt a sorsot, mely az evangéliumokban jutott neki osztályrészül Krisztus elárulásáért.

„Türelmetlen várakozás előzte meg a nagyszombati alakoskodó játékot. Tizenöt-tizenhat éves forma fiúk, miután egymás között alaposan meghányták-vetették a dolgokat, ordítva, bottal a kezükben berontottak a templomba, a botokra kötözve döglött varjak. Az ájtatos öregasszonyok, akik már órák óta a templomban imádkoztak, a szigorú böjttől elgyengülve egyre mélyebben lógatták a fejüket – a fiúk az orruk alá dugták a varjakat, fölébresztették őket szendergésükből, a híveket csépelelték, akik, kis batyuba kötve, szentelendő tojást hoztak. Majd az ajtó előtt, a fűvön komédiáztak. Tomasznak a Júdás meggyötrése tetszett leginkább. Futott, ahogy a lába bírta, a nevét mocskolva kergették körbe-körbe, végezetre felkötötte magát, nyelvét kilógatta, a fáról leszedve hullá volt, de megúszhatja-e ilyen könnyen ez a címeres gazember? A hasára fordították, csipkedték, ő meg jajgatott, az egyik fiú szalmaszálat dugott a hátsófelibe, és e szalmaszálon át lelket lehelt beléje, mígnem Júdás talpra szökkent, s azt kiáltotta, hogy él” – írja le Czesław Miłosz az analitikus szempontból több mint figyelemre méltó szerepjátékot egy litván- lengyel faluban, századunk húszas éveiben.¹⁰

Sokatmondó tény, hogy Hitler, aki vallásos nevelést kapott, de szembefordult a katolikus egyházzal, a náci fajelmélet terjesztésekor számolt az evangéliumi antijudaizmussal, legalábbis annak a középkorban meghonosodott formájával. „Egy este Hitler arról beszélt, hogy a következő nemzedékeket is figyelmeztetni kell a »faji veszélyre«. Csakis ezen az alapon, folytatta, engedélyezné az Oberammergau-i Passiójátékot. A Római Birodalomban jelentkező zsidó veszélyt sehol nem jelenítették meg olyan kifejezően, mint Poncius Pilátus figurájában az oberammergau-i játékokon. A római ember felsőbbrendűsége, mind fajilag, mind intellektuálisan nyilvánvaló volt, úgy állt, mint a szikla a közel-keleti söpredék-tömeg közepette. Hitler megjegyezte, hogy a dráma kétségtelenül fontos a következő nemzedék felvilágosítása szempontjából, és mint néző száz százalékig kereszténynek érezte magát.”¹¹

Grünberger és Dessuant szerint a kereszténység lényege a hit, a judaizmusé pedig a törvény és annak megtartása. A nárcizmus vallása valójában az ödipális konfliktus egyetemes megoldásának, egyszerűsített megkerülésének kísérlete. De mert az irreális vágyak beleütköznek a valóságba, az ismétlődő kudarcok pedig elviselhetetlenségig fokozzák a frusztrációt, a nárcizmusra hajlamos keresztények minél mindenhatóbbnak vélik magukat, annál erősebb konfliktusba kerülnek a zsidók realitásérzékelésével, amit cinizmusként, anyagiasságként, szkepticizmusként érzékelnek. A bűnbakképzés lényege, hogy az antiszemiták a valóságos kudarcok okát a zsidókban vélik megtalálni. Mivel a bűnbakképzés belső, mélyről jövő érzelmi igényt elégített ki, racionális érvekkel nem is lehetett lépni a vérvádhisztériák ellen, mint ahogy nem lehetett megcáfolni a *Cion bölcséinek jegyzőkönyvében* felsorolt képtelen állításokat sem. Mindig akadnak, sőt elvétve most is akadnak, akik hisznek, mert hinni akarnak bennük.

Figyelemre méltó a francia szerzőpáros eszmefuttatása a kereszténységben mélyen gyökerező tisztaság- és szüzességkultusról, mely szoros rokonságban áll a virulens nacionalizmusokkal. Ezek erőfeszítései az abszolút tiszta nemzet megteremtésére irányulnak, mindegy, milyen áron és milyen eszközzel, a háborútól sem visszariadva. Etnikai, vallási, faji, ideológiai, politikai, forradalmi tisztaság... a két analitikus utal az Európában, különösen mifelénk oly jól ismert rögeszmékre, de az Egyesült Államokban működő, „fundamentalista

keresztény” abortuszellenes kommandók merényleteire is. Ennek tagjai, ugyanúgy, mint a fundamentalista nacionalisták, a barbarizmus elpusztítása, a tisztaság nevében nem riadnak vissza a legbarbárabb, legszennyesebb tettektől sem, s ezt össze tudják egyeztetni a lelkiismeretükkel. A nárcisztikus vallások kitartó híveiknek örök életet ígérnek, ami valójában visszatérést jelent az anyai princípiumot megjelenítő Isten kebelére, aki határtalan és tiszta boldogságban részesíti őket.

Ismeretes, hogy a judaizmus ödipális pragmatizmusa kezdettől fogva szembehelyezkedett a halált a megváltás kézenfekvő formájának tekintő és az őskeresztény mártírok által programszerűen vállalt, egyértelműen nárcisztikusnak tekinthető felfogással, ami csak elmélyítette a konfliktust a két vallás között.

Az analitikusok nézete szerint a kereszténység kialakulása születése óta tart, most sem zárult még le, s nem korlátozódik a Jézus születése óta eltelt két évezredre. Úgy vélik azonban, hogy az antiszemitizmus csírájának tekinthető antijudaizmus valójában az első kereszténnyel jelent meg. A korai zsidóellenességnek köze volt az öngyűlölethez is, tekintettel Jézus és az összes apostol zsidó származására. Virtuális jellegű volt, de mert beépült a tudatalattiba, komoly fenyegető potenciált képviselt. A Máté evangéliumában szereplő nevezetes passzus, a filológusok szerint később beillesztett „önátok” valójában nem tér el a többi evangélium szemléletétől. „És felelvén az egész nép, monda: Az ő vére rajtunk és a mi magzatainkon.” (Máté, 27, 25)

Nem férhet kétség ahhoz, hogy Jézus isteni és emberi, kettős természetében rejlik ellenállhatatlan vonzerejének titka. Grünberger és Dessuant Krisztus belső konfliktusait, depresszióit és eufóriáit, anyjához való viszonyát, a szexualitás teljes elutasítását és a határtalan dimenziójú keresztény szeretetet analitikusan elemezve a lehető legkényesebb területre, valóságos „ideológiai aknamezőre” tévedt. Gondolatmenetük úgy foglalható össze, hogy az alapvetően nárcisztikus természetű, az egész világ megváltására és üdvözítésére törő kereszténység magában hordozta ezt a tudatalattiban gyökerező kettősséget, s mintegy „genetikailag bele volt programozva” az antijudaista bűnbakképzés.

A Krisztus által megtestesített abszolútum iránti ellenállhatatlan vonzódás a kereszténységben egyrészt antijudaizmushoz, másrészt az emberi kul-

túra legnagyobb teljesítményeihez, egyetemes érvényű alkotások létrehozásához vezetett. Elég, ha Bach, Mozart vagy Beethoven zenéjére, Kant vagy Hegel filozófiájára, Goethe költészetére utalunk: ezseniális szerzőket, életművükkel együtt nem véletlenül igyekeztek kisajátítani a náci esztéták. Az egész emberiség üdvözítését hirdető tervnek azonban a művészet csak áttételesen volt a hordozója. A kereszténység csak másodlagosan hatott a művészekre, hiszen elsősorban a társadalmi mozgalmakat befolyásolta, először a középkorban, amikor nem voltak nemzeti államok, majd a XIX. és XX. században, amikor „a mennyei Jeruzsálemet” nacionalizmustól és nárcizmustól átfűtött politikusok és tömegek igyekeztek megvalósítani. A közösségi üdvözülés terve azonban a középkorban ugyanúgy, mint az újkorban, rendre kudarcot vallott, s erről a tömegek szemében az ödipális princípiumot, a valóság törvényszerűségeit hordozó zsidóság tehetett. Amikor századunk harmincas éveiben a német nemzetiszocializmus az egész világ fölötti uralomra törő irracionális „nemzeti vallássá” vált, törvényszerű volt, hogy a világháborúval felidézett s az egész német nemzetet fenyegető katasztróféért a tömegek a zsidókat okolták. Az üdvözülés terve kudarcba fulladt, és erről csakis az ödipális princípiumot, a valóság törvényszerűségeit megtestesítő zsidóság tehetett.

A francia analitikusok felvetik a Krisztus–Hitler párhuzamot, ami még ma is rendkívüli intellektuális merészségre vall. Nézeteiket ismertetve fel kell hívni a figyelmet arra, hogy ennek az összehasonlításnak vannak előzményei. Keresztény teológusok is foglalkoznak ezzel a kardinális problémával, természetesen Antikrisztus–Hitler megközelítésben. Viszont az Antikrisztus megtestesülése, sátáni vonzerejének problémája értelemszerűen elválaszthatatlan Krisztusétól. A „kettős természet” a történelem folyamán számos eretnek tanítást szült, s több mint egy évezrede foglalkoztatja a teológusokat. A pszichológusok csak más szempontból elemzik ugyanezt a jelenséget.

Megjegyzendő az is, hogy a Krisztus–Hitler párhuzamról 1933 és 1939 között Németországban és külföldön is sok szó esett. A náciizmus bőven mérített az evangéliumok saját céljaira felhasznált szellemiségéből, s például Leni Riefenstahl propagandafilmjében, melyet az 1936-os nürnbergi pártgyűlésről készített, a nézők számára nyilvánvalóvá tette, hogy a Führer a német nép megváltója.

„Hitlert nemegyszer hasonlították a Megváltóhoz. Egy 1933-ban megjelent antológiában Lukács György kedvenc drámaírója, Paul Ernst ezt írja: »A költőnek a népet Isten templomának előcsarnokáig kell elvezetnie: ott egy másik vezér (Führer) lép a helyére, úgy, ahogyan Krisztus lépett Keresztelő János helyére.« S ugyancsak 1933-ban Richard Euringer megírta a *Deutsche Passion* című színművét, amelyben a halott katona Krisztusként támad életre, hogy vezér (Führer) lehessen. Egy évvel később pedig Leni Riefenstahlnál a Führer az égből száll alá, hogy megkeresztelje és megáldja a lentickeket – s hogy egyesüljön velük. Mert az utolsó nagy szónoklat a sötét ég alatt a szeretkezés minden jegyét magán viseli: a kezdeti csend és nyugalom észrevétlenül megremeg, s lassan fokozódó izgalom lesz úrrá Hitleren. Teste egyre görcsösebb, majd időnként elernyed, hogy néha még jobban megfeszüljön: tekintete egyre inkább a semmibe réved, s végül a test és a hang hullámokban megremeg, hogy azután bekövetkezzen a kielégülés pillanata, amit röviddel később a teljes kimerültség követ.”¹²

Hitler analízise

Tekintettel arra, hogy a Führer egész világképe, komplexusai és az ezeket taktikai okokból csak részben kifejezésre juttató szónoklatai mindmáig példátlan hatást gyakoroltak nemcsak a Harmadik Birodalom államgépezetére és ideológiájára, de a tömegek mentalitására is, a paroxizmusig fokozott nacionalizmus és az antiszemita hisztéria lélektani gyökereinek bemutatása után a francia szerzők összefoglalják mindazt, amit a kortársak és az utókor felderített Hitler pszichéjéről. Grünberger és Dessuant a pszichológiai tényezőt olyan lényegesnek tartja, hogy úgy véli, szerepet játszott a második világháború sorsát eldöntő hadjáratról, a Szovjetunió megtámadásáról hozott döntésben is.

„Hitler a Birodalmat azonosította a saját testével, s így ítélte a vereség megaláztatását, ami teljesen irracionális magatartásformákat alakított ki nála. Negyven évvel később már elképzelhetőnek tartjuk – bármilyen hihetetlenül hangzik is –, hogy Hitler a Szovjetunió nyugati területein nagy nép-sűrűségben élő zsidóság megsemmisítése miatt indította el a hadjáratát, jóllehet több ízben is hangoztatta az elvet, hogy mindenáron el kell kerülni

a két fronton folytatott háborút. Ez volt tehát háborújának rejtett célja? A katonai szakértők között egyre többen hívják fel a figyelmet azokra a súlyos hibákra, melyek abból adódtak, hogy a vasútvonalakat a zsidóknak a haláltáborokba való deportálására használta fel, miközben a vezérkara követelte, hogy csapatokat és utánpótlást szállítsanak rajta. De a katonák tiltakozásai hiábavalónak bizonyultak. Azt a hihetetlen energiavesztéséget pedig még nem is számoltuk, amit az elit egységek igénybevétele jelentett a »végső megoldás« céljaira. Ismeretes, hogy ez a feladat teljes zászlóaljakat kötött le Lengyelországban és más, a náci által elfoglalt területeken.¹⁵

Ez a teória – melyet melleleg a magyar zsidóság 1944 tavaszi és nyári, hadászati szempontból még indokolhatatlanabb, tömeges deportálása is igazol – bizonyára vitára készíti a történészeket. Egy azonban biztos: a Szovjetunió megtámadásának valódi katonai, illetve politikai indítékai még ma sem tisztáztak.

Lássuk azonban, milyen körülmények okozták Hitler személyiségének, egész világméretű eltorzulását. Vegyük először is szemügyre a Führernek szentelt, kifejezetten pszichológiai jellegű, elemző műveket. Bármilyen meglepő, viszonylag kevés ilyen munka született, bár a „távanalízist” az amerikaiak már a háború elején elvégeztették egy Walter C. Langer nevű pszichológussal, s erre a munkára az OSS, az amerikai titkosszolgálat adott megbízást.¹⁴

Azt, hogy Hitlernél a „zsidókérdés” megoldása a gondolatvilág központjában állt, egyetlen életrajzírója sem tagadja, bár e tény pszichológiai indítékait eltérően és hiányosan értelmezik. „Megvizsgálva ezeket a hasonlóságokat az ellenállók pszichológiája és azon folyamat között, melynek során Hitler »érzelmi« antiszemitából »racionálissá« alakult át, meg kell értenünk, hogy itt olyan átalakulásról van szó, melyet Hitler pszichobiográfiái általában nem tárgyalnak. Mindazonáltal hasznos, ha arra gondolunk, hogy Hitler gondolkodásának működő mechanizmusai hasonlítottak az ellenállókéihoz, akik tetteiket egy alternatív világméretűre alapozták. A zsidók, akik elhatározták, hogy ellenállnak, döntésüket a borzalmas fizikai veszélyek és valóságos fenyegetések felismerése után hozták meg. Hitler viszont »tévesen fogta fel« a »zsidó fenyegetést«, mert egyáltalán nem volt hajlandó megvizsgálni a zsidókkal kapcsolatos bizonyítékokat, hanem el-

merült a »zsidó világ-összeesküvés« eszméjében, mely könnyen illeszkedett ahhoz az ideológiához, hogy az egész emberi történelem fajok versenyéből áll. Ez a »téves felfogás« valóságos és létező volt a számára, ugyanúgy, mint a paranoiások számára a saját rögeszméik” – írja könyvében Sarah Gordon.¹⁵

Hitlert gyermekkorában gyengéd és harmonikus kapcsolat fűzte az anyjához, Klárához, míg a pályaválasztásával, a festészeti tanulmányokkal me-reven szembeszegülő, idősebb, szigorú apját, Aloist, aki örömtelen szexuális életre kényszerítette ifjú hitvesét, minden jel szerint gyűlölte. „Atyámat tiszteltem, anyámat azonban szerettem”, írja árulkodóan a *Mein Kampf*-ban.¹⁶ Tudatalatti eredetű, szívós ragaszkodást tükröz felhőtlen gyermekkorához többek között következetes vegetarianizmusa is, és az édességek, a tejes ételek mértéktelen kedvelése. A vagabund „vándorprófétából” népvezérré, majd diktátorra emelkedő Hitlert közismerten különleges kapcsolat fűzte orvosához, dr. Morell-hez, akit a kollégái sarlatánnak tartottak, s bíráltak terápiás módszereiért. Pozícióját azonban soha, egy pillanatra sem tudták megingatni, mert valóságos „anyapótlék” volt: haláláig táplálta, ápolta, borogatta a gyermekként viselkedő „vezért és cancellárt”. Ugyanakkor naponta ötször injekciózta éveken keresztül, aminek egészségügyi oka nem volt, viszont kielégítette mazochizmusából fakadó fájdalomégyét. Az analitikusok számára sokatmondó tény Hitler állandósult székrekedése, mely már a korabeli orvosok figyelmét is felkeltette. Ez a probléma egyértelműen összefüggésben állt a Führer szexuális zavaraiival. Patologikus nemi életének gyökere a narcizmusban rejlett, vagyis a nőkhöz fűződő, súlyosan eltorzult viszonya nem ok, hanem okozat volt. A nő, a szexualitás és a házasság is az ödipális szférát, az elutasított valóságot képviselte számára. Ugyanez érvényes a homoszexualitásra is. Nem véletlen, hogy csak a végső bukás pillanatában szánta rá magát a házasságra, mely után Éva Braunnal együtt azon nyomban öngyilkosságot követett el.

Hitler női kapcsolatai két nagy csoportra oszthatók. Az elsőbe tartoztak az érett, számára anyai szerepet betöltő nők, mint Carola Hoffmann, egy nyugdíjas müncheni tanítónő, aki süteményekkel tömte, vagy a gazdag és befolyásos pártfogók, mint Victoria von Dirksen, Helena Bechstein vagy Winifred Wagner, a zeneszerző unokája. A második

csoportba sorolhatók az alkalmi vagy állandó szexuális partnerek. Köztük tartják számon – lehet, tévesen – a ma is élő filmrendezőnőt, Leni Riefenstahl és egy Renata Muller nevű színésznőt, akiről konkrétan tudjuk, hogy a harmincas években közletről volt alkalma megismerni Hitler szexuális hajlamait. Ő ugyanúgy öngyilkos lett, mint később Éva Braun, vagy Hitler unokahúga, Geli Raubal, akivel még hatalomra jutása előtt éveken át együtt élt. (Igaz, Geli Raubal 1931-ben bekövetkezett halála után azt beszélték, a Führer meggyilkoltatta.) Renata Muller, mielőtt kiugrott volna egy berlini szállodai szoba ablakán, a rendezőjének mesélt a Hitlerrel töltött éjszakáról. Ebben nem az volt a legsörnyűbb, hogy miután levetkőztek, a férfi azt kérte, tapossa és rugdalja, s ettől elégült ki, hanem az, hogy a „beteljesedés” után nem hagyta aludni. Egész éjjel szidalmazta és becsmérelte önmagát azért, hogy gyengének bizonyult, engedett a kísértésnek. Elviselhetetlen lelkiismeret-furdalást érzett azért, mert egy nővel megcsalta Németországot, mellyel minden tekintetben egyesülni vágyott. Néhány óra elteltével azután a hisztérikus, mazochista-önmarcangoló jelenet újrakezdődött. Geli Raubal, az unokahúga, nem volt olyan befolyásolható és beletörődő, mint Éva Braun, aki valóságos „árnyképletet” élt a Führer mellett. A Gelivel folytatott többéves viszony során Hitler alaposan kiélte az analitáshoz fűződő, a narcisztikusokra jellemző fixációit. A lány egy bizalmasának bevallotta: a pártnak nem kell attól tartania, hogy „Alf nagybácsi” feleségül veszi, mert az ő igazi hitvese Németország, s a vele fenntartott misztikus kapcsolat gátolja abban, hogy hagyományos módon közeledjen a nőkhöz.

Az amerikai Walter Langer szerint, aki 1941-ben az OSS megbízásából végezte el Hitler távanalízisét, feltételezhető, hogy a zsidók iránti gyűlölet és a perverzítés elhatalmasodása között összefüggés állt fenn: „...nem túlzás feltételezni, hogy ahogy Hitler perverzítése kifejlődött, ez növekvő undort idézett elő benne. Ő azonban úgy döntött, erről nem vesz tudomást, hanem letagadja, és a zsidókra vetíti ki. E folyamat során az utóbbiak mindannak a szimbólumává váltak, amit önmagában utált. Számára a Zsidó a megszemélyesített Gonosszá vált, a világ összes bajainak forrásává.”¹⁷

Azt, hogy a Führer személyisége „egypólusú” volt, megerősíti Alan Bullock, klasszikusnak számító életrajzírója is: „Az önzés ártalmas és csúnya

bűn, s joggal kételkedni lehet abban, hogy Hitler, akit teljesen eltöltöttek saját nagyságának álmai, valaha tudott-e bárkit is mélyen szeretni... Egyedül az szórakoztatta, ha arról hallott, hogyan bántak el a zsidókkal, s akkor nevetett felszabadultan, amikor Goebbels elmesélte neki, milyen bánásmódban részesültek a zsidók, mi mindent szenvedtek el a berlini SA-legényektől.” Továbbá: „A zsidók gyűlölete volt talán az egyetlen őszinte érzelem, melyre képes volt.”¹⁸

Ha elfogadjuk azt a tagadhatatlan tényt, hogy Hitler pszichózisa fokozatosan áthatotta a német társadalmat, úgy, ahogy ezt Saul Friedlander írja le könyvében,¹⁹ s a más országokban is visszhangot keltő kognitív totalitarizmus gerjesztője volt, megoldást találunk arra a nézeteltérésre, mely a „intencionalista” és „funkcionalista” álláspontot valló történészek között áll fenn a holocaust genezisével kapcsolatban. Ismeretes, hogy a náci vezetés különböző terveket dolgozott ki a zsidók előbb Németországból, majd egész Európából való eltávolítására, s a kivándoroltatási tervektől a kényszeráttelepítésen keresztül fokozatosan jutott el a „vég-ső megoldás” programjáiig, melynek végrehajtására már a világháború alatt került sor. Az, hogy népirásra Hitler formálisan sohasem adott parancsot, s a „zsidókérdés” megoldási módzatai a gyakorlat során, fokozatosan alakultak ki, nem változtat azon a tényen, hogy a német nemzetiszocializmus lelki lényegét és legfőbb célját a zsidók elpusztítása alkotta. A zsidók elleni „háború” valójában fontosabb volt a háborús ellenfelek legyőzésénél. Ez a valóságnak hadat üzenő rögeszme – bár ezt nyíltan soha nem hirdették – széles tömegek számára az utolsó pillanatig evidencia volt, amiről azonban nem szívesen beszéltek. „Hitler azonosulását a »zsidók elleni harccal« valószínűleg pozitívan ítélte meg a népesség legnagyobb része, mely bár nem tartotta magát elvakult és erőszakos antiszemitának, elfogadta, hogy a zsidók megkülönböztetése és kiűzése igazságos, s nagymértékben meg volt győződve arról, hogy ők viselik a felelősséget a háborúért. Ugyanakkor, bár bizonyos köröknek a háború éveiben kétségtelenül megkeményedett az álláspontja a zsidókkal kapcsolatban, nem szabad el-túlozni a »zsidókérdés« jelentőségét a közvélemény alakulásában. Bizonyítékok utalnak arra, hogy a »zsidókérdés« a háború alatt, ugyanúgy, mint előtte, nem emelkedett ki a többi tényező közül, melyek a német közvéleményt alakították. Világos je-

lek utalnak arra, hogy az emberek szándékosan és öntudatlanul kizárták a köztudatból a zsidók sorát. Ebben többé vagy kevésbé ismert módon szerepet játszott az érdeklődés hiánya vagy a tudatos érdektelenség, mely szorosan együtt járt »a privátszférába való visszavonulással«, és azzal, hogy a súlyos háborús körülmények között fokozottan koncentráltak önmagukra. Ahogy ezt találóan kifejezték, a zsidók sorsa »kellemetlen téma volt, az erről való töprengés sehova sem vezetett, a zsidók sorsáról folytatott vitát senki sem bátorította«. E kérdés átgondolását félretolták, hosszabb időre kiiktatták.²⁰

Kognitív totalitarizmus és fanatizmus

A kétfajta pszichológiai jelenséget, illetve mentalitásformát mindenképpen meg kell különböztetni egymástól. Az előbbi lényegében passzív, ideológiailag szegényesen megalapozott, s bár öröklött előítéletekre és hitként vallott, megingathatatlan meggyőződésre épül, csak szélsőséges határhelyzetekben aktivizálódik. Egyfajta „második természet”, melynek megnyilvánulásai a felettes én kontrollja alól felszabaduló tudatalatti ösztönvilággal állnak kapcsolatban. Ez a jellemzője teszi olyan nehézé a kutatását: az interjúkérdések, bármilyen ügyesen fogalmazzák is meg őket, a felettes én reakcióit váltják ki, s a vizsgált alany a zsidókról rendszerint az elvárt válaszokat adja. Figyelemre méltó tény, hogy a második világháború alatt a zsidók legyilkolásában részt vevő alacsonyabb rangú katonák, vagy például a 101. számú tartalékos rendőrszázalój sorozott tagjai egyáltalán nem tartották „erkölcsi kérdésnek” részvételüket a holocaustban. A bíróság előtt a hatvanas években arra hivatkoztak, hogy „parancsot teljesítettek és végezték a dolgukat”. Ezt az „amorális”, ugyanakkor ösztönösen destruktív felfogást osztotta az átlagnémetek, a kelet- és közép-európaiak többsége is.

A fanatikusokat egészen más fából faragták, mint a kognitív totalitarizmus híveit.²¹ Hitler, Goebbels, Heidrich, Himmler, Eichmann és társaik vérbeli fanatikusok voltak, akiknek veszélyessége éppen abban rejlett, hogy aktív fellépésükkel, propagandájukkal mozgósítani tudták a tömegek kognitív totalitarizmusba ágyazott agresszív ösztöneit. A második világháború kirobbantásával a náci olyan „határhelyzetet” teremtettek a németek számára,

melyben a faji törvényekkel és a zsidók teljes jogfosztásával ösztönzött előítéletek immár szinte maguktól épültek be a társadalmi tudatba, s fejtették ki romboló hatásukat anélkül, hogy újabb antiszemita kampányokra lett volna szükség. Hitlernek és tanácsadóinak ilyen körülmények között volt annyi taktikai érzékük, hogy „ne feszítsék túl a húrt”, és az Endlösung részleteit a lehető legnagyobb titokban tartásuk a német tömegek előtt.

„Hitler egyébként 1939 óta fenyegette a zsidókat és a világot a zsidók elleni fellépéssel. Ezt tette január 30-i beszédében, majd a fenyegetést rendszeresen megismételte. 1941. január 30-án emlékeztetett korábbi »jóslatára«, nevezetesen, hogy a zsidókat ki fogják irtani, és hozzátette, hogy a következő hónapok igazolják majd a jóslat helyességét. Mi más volt ez, mint a zsidók meggyilkolásának nyílt meghirdetése? Egy év múlva, 1942. január végén e kijelentést megismételte: »a háború eredménye a zsidók megsemmisítése lesz« – mondta.” Különbséget kell azonban tenni a „jóslat” és a népihit nyíltan meghirdetett programja között. Az előbbit inkább a nárcisztikus gyökerű paranoia megnyilvánulásának tarthatjuk, melyből az átlagnémetnek, ha nem akart, nem kellett levonnia semmiféle következtetést. Azt, hogy a holocaustban jelentős szerepe volt Hitler pszichéjének és a spontán tömeglélektani folyamatoknak, végül Ormos Mária sem tagadja: „A tömegirtást mégsem lehet egészében véve a spontán radikalizálódás számlájára írni. Ez a gondolat és törekvés ugyanis kezdettől fogva meghúzódott a hitleri »világszemléletben« és a rendszer jellegében. Ahhoz, hogy valóságá váljon, a háború megteremtette a náci szemében egyfelől az indítékot, másfelől biztosított hozzá feltételeket. Végül is, bármeddig gyűjtögetjük azonban a népihit »magyarázatait«, az megmagyarázhatatlan marad.”²²

A holocaust „megmagyarázhatatlansága” onnan fakad, hogy a náci fanatikusok által gerjesztett, majd hatóságilag ösztönzött és „szabályozott” antiszemitizmus spontánná vált, a racionális és az irracionális elemek elválaszthatatlanul összekeveredtek, és táplálták az egészen a háború végéig, sőt még azon is túl parázsló tömeghisztériát, melynek lényegi eleme volt a nárcizmus pszichikai gyökere, a valóság tudomásulvételének hisztérikus elutasítása. Alapjában ez a lélektani képlet jellemezte az 1945–46-os, archaikus színezetű kelet-európai vérvádhisztériákat is, melyek kirobbanásához a fanatikus fasisztáknak már csak áttételesen volt kö-

zük. Grünberger Bélának egy kérdésre adott válasza e tekintetben is rendkívül elgondolkodtató.

„– És a vérvád?

– Össze lehet téveszteni az Ödipusz-komplexussal, mert az kifordított Ödipusz-komplexus. Megölték az apát, és akkor azt mondják, hogy a zsidók megölték a fiút. Ez egy déplacement vagy inversion (eltolás vagy megfordítás).”²³

Történések, filozófusok és szociálpszichológusok egyaránt felvethetik: jogos-e, lehetséges-e „a pszichoanalízis szemszögéből nézni a világot”? Kritikájuk azonban akkor lenne megalapozott, ha a XX. század felfoghatatlan jelenségeiről, így például a kognitív és a valóságos totalitarizmusról elfogadható magyarázatokkal szolgálnának. Erről azonban szó sincs. Magyar vonatkozásban jól mutatják mindezt a Horthy-rendszerre, majd a nyilas uralom jellegére, illetve az 1948-tól teljesen kiépülő kommunista diktatúra társadalmi bázisára vonatkozó, ellentmondó vélekedések. Az a felfogás, amit a rendszerváltás utáni történelemkönyvek közvetítenek, hogy ti. 1944. március 19-ig Magyarországon egy autoriter jellegű nacionalista rezsim állt fenn, mely a német megszállással, illetve a nyilas hatalomátvétellel totalitáriussá vált, sematikus és elfogadhatatlan. Az antiszemita kognitív totalitarizmus már 1919 és 1921 között teret nyert, s az Ébredő Magyarok Egyesülete és a hozzá kapcsolódó, majd önálló és befolyásos tényezővé váló diák- és szakmai szervezetek révén jelentős bázissal is rendelkezett. A kognitív totalitarizmust a Horthy rendszer eleinte gerjesztette, később igyekezett korlátozni is. A zsidótörvényekkel, majd a német megszállással szakadt át a gát.

Márpedig ez a pszichológiai gát, amit Ödipusz, a felettes én képez mindannyiunkban, felbecsülhetetlen fontosságú. Komoly szerepe volt abban, hogy Magyarországon a rendszerváltás után a szélsőségesen radikális, antiszemita irányzatok nem tudtak „áttörni”, a parlamenti választásokon nem tettek szert komolyabb tömegbefolyásra. A holocaust tömeggyilkosságai világszerte, így nálunk is közismertté váltak, s így az antiszemitizmust elutasító felettes én napjainkra komolyan megerősödött. A „gyűlöletbeszéd”-et (hatespeech) mégsem lehet megtúrni Kelet-Európában, mert a szankcionálatlan antiszemita szítás – az ún. Auschwitz-tagadásal együtt – éppen a felettes én kontrollját rombolja. Nem véletlen, hogy amikor Kis János amerikai ihletésre a *Népszabadság* hasábjain 1996-ban felve-

tette a „gyűlöletbeszéd”-nek mint képtelen hazugságok halmazának legalizálását, kivétel nélkül mindenki elutasította a képtelen ötletet: én válaszcikemben felvettem az incesztus törvényi szankcionálásának eltörlését is. A férfiaknak az anyjukhoz, a fiataloknak az idősekhez, a keresztényeknek a zsidókhoz való viszonya a társadalmi valóság törvényszerűségének tudomásulvételét tükrözi, s a „gyűlöletbeszéd” erőzióját nem engedhetjük meg magunknak.

A második világháború alatt nemcsak a magyar, de a többi közép- és kelet-európai társadalomban is hatott a tudatalatti forrásokból táplálkozó, a politika ösztönzésére aktivizálódott kognitív totalitarizmus lidércnyomása. Visszahatása, társadalmi reakciója volt a kommunista fanatizmus, mely jelentős szerepet játszott a hagyományos totalitarizmus térhódításában. Nem véletlen, hogy Hitler antiszemitizmusa nemcsak térségünkben, de a harmincas években átmenetileg az Egyesült Államokban is népszerűvé tette a zsidók körében a Szovjetuniót. A vallásgyakorlattól eltávolodott zsidó értelmiség egy része a kognitív totalitarizmus destruktív energiákat mozgósító, népiertó politikájával szemben az univerzális messianizmus jegyében fogant kommunizmusban látta az egyetlen alternatívát. Ugyanakkor a kommunizmus soha, egy pillanatra sem volt a zsidók ügye, már azért sem, mert az identitás felszámolását, a legtragikusabb esetekben az erkölcsi parancsok megtagadását jelentette – viszont az életben maradás reményét kínálta.

Ödipusz, amikor belépett a kommunista pártba, ahhoz hasonló bűnt követett el, mint amikor tudtán kívül megölte az apját, és az anyjával hált. Ezért aztán, Narcissusszal együtt, még egyszer megbűnhődött. Úgy tűnik, most végre eljött a múlttal való szembenézés, az igazság pillanata.

JEGYZETEK

1. Bela Grünberger et Pierre Dessuant: Narcissisme, Christianisme, Antisemitisme. *Acies Sud, Hebraica*, Paris, 1997
2. Grünberger Béla életrajzát lásd részletesebben a *Thalassa* című folyóirat 1997. évi 2–3-as számában.
3. Lásd Hannah Arendt *A totalitarizmus gyökerei* című, először 1951-ben kiadott nagy hatású könyvét, melyet 1992-ben jelentetett meg magyarul az Európa Könyvkiadó.
4. Lásd erről Saul Friedlander: *XII. Pius és a Harmadik Birodalom*. Kossuth, 1966. 105. old.
5. Lásd erről *Az utolsó vérvádak* című könyvemet (Pelikán, 1995).

6. Bela Grünberger: *Le Narcissisme. Essais de psychoanalyse*. Payot, 1971. *Narciss et Anubis, Essais psychoanalytiques*. 1989. Editions des Femmes, illetve Perre Dessuant: *Le Narcissisme*. PUF, 1983.
7. Béla Grünberger és Pierre Dessuant: *i. m.* 37 old.
8. Bálint Mihály: *Az östörös. A regresszió terápiás vonatkozásai*. Akadémiai, 1994. 32. old.
9. Grünberger és Dessuant: *i. m.* 112 old.
10. Czesław Miłosz: *Az Iwa völgye*. Magvető, Világkönyvtár, 1994. 28–29 old.
11. Alan Bullock: *Hitler: A Study of Tyranny* Odham. London, 1952. 616 old.
12. Földényi F. László: *Egy fénykép Berlinből. Liget*, 1995. 117 old.
13. Grünberger és Dessuant: *i. m.* 290 old.
14. Lásd: Walter C. Langer: *The Mind of Adolf Hitler*. Basic Books, Inc, New York, 1972. Továbbá: J. Brosse: *Hitler avant Hitler. Essai d'interprétation psychanalytique*. Paris, 1972.; H. D. Röhrs: *Hitler. Die Zerstörung einer Persönlichkeit*. Kurt Vowinckel Verlag, 1965.; R. G. Waite: *Adolf Hitler, the Psychopathic God*. Basic Book, New York, 1977.
15. Sarah Gordon: *Hitler, Germans and the „Jewish question”*. Princeton University Press, 1984. 115 old.
16. Hitler Adolf: *Harcom*. Centrum, Bp., 1937. 14 old.
17. Idézi Grünberger és Dessuant: *i. m.* 396 old.
18. Alan Bullock: *i. m.* 361. és 434. old.
19. Saul Friedlander: *A náci antiszemitizmus – egy tömeghisztória története*. Uránusz, 1996.
20. Ian Kershaw: *„The Hitler Myth.”* Oxford University Press, 1987. 248–249 old.
21. Az újkori fanatikusok sok tekintetben hasonlóak a valószínűleg megszállottakhoz, s a napjainkban legveszélyesebbnek számító iszlám fanatikusok is állítólagos isteni parancsot hajtának végre. A fanatizmusról mint pszichológiai jelenségről többek között lásd: André Haynal, Miklós Molnár, Gerard de Puymege: *Le fanatisme Histoire et psychoanalyse*. Stock, 1980.
22. Ormos Mária: *Hitler*. T-Twins, 1993. 424., 428 old.
23. A Grünberger Bélával készült interjút közli a *Thalassza* 1997-es, 2–3-as száma, 30 old.

Schiller OPEL

Magyarország legnagyobb Opel márkakereskedésében várjuk Önt.

Autószalonunkban:

- Új és használt Opel gépkocsik teljes típusválasztékát kínáljuk, a Corsától az Omegáig.
- A legkedvezőbb részletfizetési lehetőségeket és vállalkozóknak tartós bérletet ajánlunk.
- Használt gépkocsiját beszámítjuk az autó vételárába új, vagy fiatalabb használt autó vásárlásakor.

Közép-Európa legnagyobb és legmodernebb Opel márkaszervizében:

- Autójához teljes körű márkaszervizt biztosítunk.
- Garanciális és garanciaidőn túli javításokat végzünk, a leggyorsabb, helyben történő biztosítási kárügyintézésel várjuk.
- Karosszéria javításokat vállalunk, rövid határidővel.
- Legújabb szolgáltatásunk: „Este hozza, reggel viszi!”

Ha az autóját este 6-ig javításra behozza hozzánk, azt másnap reggel készen elviheti.

Alkatrész üzletünkben:

- Eredeti gyári alkatrészek teljes választékát kínáljuk.
- Felszerelési cikkeket vásárolhat (tetőcsomagtartó, siléctartó, biztonsági gyerekülés, stb.).

JÖJJÖN ÉS KÉRDEZZEN!

AMI NEM KÉRDÉS: OPELT SCHILLERTŐL!

Márkakereskedés, márkaszerviz: Budapest XIII., Váci út 113. Tel.: 452-1100, 452-1111
 Használtautó telep: Budapest XIII., Dráva u. 17. Tel.: 320-0166, 340-1553
 Karosszéria műhely: Budapest XIII., Fáy u. 43. Tel.: 349-0738

